

Iz hrvatske medicinske prošlosti

From Croatian medical history

ZDRAVSTVO GRADA ZAGREBA PRIJE JEDNOG STOLJEĆA (1907.–1909.)

HEALTH SERVICE IN ZAGREB A CENTURY AGO (1907–1909)

VLADIMIR DUGAČKI*

Deskriptori: Zdravstvena služba – povijest; Zdravstvene ustanove – povijest; Povijest medicine 20. stoljeća; Hrvatska

Sažetak. U kratkom razdoblju od samo tri godine (1907.–1909.) izniknulo je u Zagrebu niz zdravstvenih ustanova, važnih ne samo za grad Zagreb već i za čitavu Hrvatsku: prvi humani bakteriološki zavod, dječji ambulatorij, postaja za pružanje hitne medicinske pomoći, ortopedska i vojna bolnica, Sanatorij (lječilište za imućne) i lječilište za tuberkulozu, a započela se graditi i državna bolnica koja nažalost nije realizirana. Na taj se način Zagreb prije jednog stoljeća počeo i u zdravstvenom smislu pretvarati u istinsku metropolu.

Descriptors: Health services – history; Health facilities – history; History, 20th century; Croatia

Summary. Throughout a short period of only 3 years (1907–1909) a whole range of medical institutions were founded. They were important not only for Zagreb but for the whole Croatia: the first human bacteriological institute, children's dispensary, first aid station, orthopedic and military hospitals, sanatorium for the affluent and sanatorium for patients with tuberculosis. The state hospital began to be built but was not finished. That was how Zagreb started becoming a real sanitary metropolis a century ago.

Liječ Vjesn 2008;130:35–40

Zdravstvo grada Zagreba prije jednog stoljeća (1907.–1909.)

U 20. je stoljeće Zagreb u zdravstvenom pogledu kročio vrlo skromno: sa Zakladnom bolnicom, trošnom i nefunkcionalnom zgradom (otvorenom 1804.) u najstrožem središtu grada na Jelačićevu trgu, s Bolnicom milosrdnih sestara u Vinogradskoj ulici, tada modernom bolnicom paviljonskog tipa (koja je na toj lokaciji otvorena god. 1894.), s Vojnom bolnicom u Vlaškoj ulici (građenom 1833. za topničku vojarnu, a 1861. preuređenom u bolničke svrhe), Zemaljskim zavodom za umobolne u Stenjevcu (danas Psihijatrijska bolnica Vrapče), otvorenim 1879. i Zemaljskim rodilištem u Ilici 83., otvorenim god. 1877. (danas zgrada Centra za odgoj i obrazovanje »Slava Raškaj«). K tim ustanovama valja pridodati Zemaljski cjepilišni zavod za proizvodnju cjepiva protiv velikih boginja u Gundulićevoj 57 (osnovan 1893.), paviljon na Zelenom brijegu kraj Gupčeve zvijezde (sagrađen 1893.) predviđen za smještaj zaraznih bolesnika za vrijeme epidemija. Uz to je Zagreb imao i desetak ljekarni te od 1883. studij farmacije pri Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu. Prema podacima iz 1905. u Zagrebu djeluje 65 liječnika i 51 primalja. Pri gradskom poglavarstvu postojao je zdravstveni odsjek (»gradski fizikat«), koji se brinuo za javno zdravstvo grada. Na čelu mu je bio gradski fizik, a podređeni su mu gradski kotarski liječnici. Uz to god. 1909. pod fizikat spadaju i 4 gradske primalje, 2 raskužitelja (dezinfektora), 2 tržna nadzornika i 2 gradska veterinar.

I broj zdravstvenih ustanova (od kojih one s nazivom »zemaljska« označavaju državne ustanove za čitavu kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju) i broj liječnika i primalja daleko je bio premalen za grad koji se intenzivno razvija: god. 1880. Zagreb ima 29.000 stanovnika, a u novo stoljeće ulazi s udvo-

stručnim brojem, da bi 1910. dosegao brojku od 75.000. Zbog toga se osnivanje novih zdravstvenih ustanova prije jednog stoljeća nametalo kao neodgodiva nužnost. God. 1906. otvoreno je gradsko pučko kupalište na Josipovačkoj cesti (današnjoj Nazorovoj ulici), tih je godina rekonstruiran vodovod, izvode se velike regulacije u kojima iz središta grada nestaju stare nehygijske potleušice i staje. Početkom 20. st. zagrebačke bolnice dobivaju prve rendgenske uređaje (god. 1901. Bolnica milosrdnih sestara, 1907. Bolnica milosrdne braće), a 1904. Radovan Marković u Bolnici milosrdnih sestara osniva dječji odjel kao prvi samostalni pedijatrijski odjel u Hrvatskoj. U toj je bolnici na visokoj razini kirurgija zahvaljujući Theodoru Wickerhauseru i Miroslavu Čačkoviću, a dolaskom Franje Dursta u Zemaljsko rodilište (1905.) ginekologija doživljava svoj uspon izdvajajući se iz kirurgije i spajajući se s porodništvom.

U razdoblju koje ovdje obrađujemo (1907.–1909.) Zagreb se i inače obogaćuje novim sadržajima: god. 1907. proradila je prva javna električna centrala (»munjara«) i uvedena električna ulična rasvjeta u središtu grada, te su godine nastojanjima Družbe »Braće Hrvatskoga Zmaja« osnovani Gradska knjižnica, Historijski arhiv i Muzej grada Zagreba. God. 1908. gradi se vatrogasno spremište na Savskoj cesti, a 1910. osnovana je prva profesionalna Gradska vatrogasna straža, god. 1909. održava se prvi »Zagrebački zbor« preteča Zagrebačkog velesajma, god. 1910. elektrificira se tramvaj (od 1891. do tada bio je na konjsku vuču). Tih se godina proširuje groblje na Mirogoju, polaže se prvi asfalt u Ilici od Jelačićeva trga do Mesničke ulice, dovršava se ubožnica na

* Hrvatsko društvo za povijest medicine HLZ-a (prim. Vladimir Dugački, dr. med.)

Adresa za dopisivanje: Prim. V. Dugački, 10 090 Zagreb, Rešetarova 30
Primljeno 20. prosinca 2007., prihvaćeno 12. veljače 2008.

Sv. Duhu. Iako skroman prilog komunalnoj higijeni, spomenimo da je 1908. otvoren javni zahod na Jelačićevu trgu.¹

Bakteriološki zavod (otvoren 1. IV. 1907.)

»Bakteriološka era« medicine započeta otkrićima Louisa Pasteura i Roberta Kocha našla je na plodno tlo u čitavom uljudenom svijetu. Velika učestalost zaraznih bolesti u hrvatskoj nacionalnoj patologiji nagnalo je god. 1892. zemaljsku vladu da donese naredbu kojom se dejekti i ostali zarazni materijal dostavljaju na pretragu Botaničko-fiziološkom zavodu zagrebačkog Sveučilišta, kojeg je vodio biolog i botaničar prof. Antun Heinz. Mikroskopske i bakteriološke pretrage vode za piće i mineralnih voda obavljao je Kr. zemaljski kemijsko-analitički zavod u Zagrebu prof. Srećka Bošnjakovića, osnovan 1897. Također je naredbom zemaljske vlade iz 1903. osnovan Kr. hrvatsko-slavonski zemaljski bakteriološki zavod pri Gospodarskom učilištu u Križevcima, koji se osim u djelokrugu poljoprivrede i veterinarstva bavio i problemima mikrobiologije za potrebe humane medicine. Prvi humano-medicinski laboratorij u Hrvatskoj osnovan je početkom 1894. u osječkoj bolnici pod vodstvom dr. Vladimira Katičića.

Zemaljska vlada je u namjeri da se u Zagrebu otvori državni bakteriološki zavod poslala dr. Ljudevita Gutschyja (1874.–1961.) u Graz, gdje je tri semestra radio pri katedri za eksperimentalnu patologiju i bakteriologiju. kod prof. Klemensiewiczza, potom godinu dana u Pasteurovu institutu u Parizu kod nobelovca Ilje Mečnikova, zatim u Beču kod prof. Paltaufu i u Kochovu institutu u Berlinu. Budući da je vlada oklijevala s otvorenjem prvog humano-medicinskog bakteriološkog zavoda Gutschy 1. travnja 1907. otvara privatni bakteriološki laboratorij. Dana 8. rujna 1912. vlada je taj laboratorij podržavala pretvorivši ga pod Gutschyjevim vodstvom u Kr. zemaljski higijensko-bakteriološki zavod, smješten u Kačićevoj ulici 9. Zavod nije obavljao samo mikroskopska ispitivanja i bakteriološko-serološke pretrage, već je počeo proizvodnjom cjepiva protiv dizenterije (1914.), tifusa i kolere (1914.), antitoksičnog difteričnog seruma (1923.). Bakteriološki je zavod god. 1923. prerastao u Epidemiološki zavod, koji je 1927. uključen u novoosnovanu Školu narodnog zdravlja. Gutschy je također potkraj 1918. osnovao u Zagrebu i prvi Pasteurov zavod u Hrvatskoj za cijepljenje protiv bjesnoće.

Gradski dječji ambulatorij (otvoren 1. I. 1908.)

U doba kad je u Hrvatskoj pomor djece, napose dojenčadi, bio vrlo velik prvu socijalno-medicinsku ustanovu za zaštitu djece u Hrvatskoj otvorio je pedijatar dr. Žiga Švarc 1. siječnja 1908. u unajmljenom prostoru u Ilici 29 pod nazivom Gradski dječji ambulatorij. Ambulatorij je imao ordinaciju za siromašnu bolesnu djecu, majkama je dijelio sapun, vazelin i riblje ulje, ali je razvio i preventivni rad pružajući savjete majkama, organizirajući predavanja, tečajeve, izložbe, raspačavajući letke, održavajući tečajeve i za primalje. Od 1909. Ambulatorij je imao vlastitu mliječnu kuhinju te staju s kravama muzarama, smještenu na gradskoj ekonomiji, dijeleći majkama i mlijeko. Napose je Gradski dječji ambulatorij razvio svoj rad od 1922. useljenjem u vlastiti prostor na Savskoj cesti br. 1 (u susjedstvu vatrogasne brigade i Društva za spasavanje). Od tada je organizirao rad terenskih sestara koje su posjećivale babinjače da im protumače važnost dojenja i ispravnu njegu novorođenčadi.

Slika 1. Mliječna kuhinja u Gradskome dječjem ambulatoriju
Figure 1. Milk kitchen in Children's Dispensary

God. 1927. u tom se dvorišnom prostoru gradi dvokatnica u koju se smješta i stacionarni dio – Dom za majke i djecu s 5 soba za 35 dojenčadi, s 4 boksa za izolaciju, ambulantom za djecu (s čekaonicom), dispanzerom za dojenčad, prostorom za rendgen, za malu kirurgiju, laboratorijem, mliječnom kuhinjom, prostorijom za sterilizaciju mlijeka, prostorijom s hladnjacima, praonicom bočica, praonicom i glačanicom rublja, terasom za sunčanje djece, stanovima za osoblje. Time je Gradski dječji ambulatorij, pod čijom je zaštitom god. 1925. bilo 31% zagrebačke dojenčadi prerastao u Zavod za zaštitu majki i djece te se primjerice te godine smrtnost dojenčadi smanjila u gradu Zagrebu od 197%, koliko je iznosila god. 1908. na 114%. Širenjem Zagreba u sklopu Gradskoga dječjeg ambulatorija osnivaju se podružnice na području Maksimira (u Hirčevoj ulici god. 1938.) i Trešnjevke (u Selskoj cesti god. 1939.). Poslije II. svjetskog rata osnivaju se dječji dispanzeri u zagrebačkim rajonima Medveščak, Črnomerec i Trnje, a bivši Gradski dječji ambulatorij, tada Centralni dječji dispanzer s dječjim jasicama, postaje područnim dječjim dispanzerom za Donji i Gornji grad. Svi ti dispanzeri postali su god. 1954. dijelovima zagrebačkih domova narodnog zdravlja.^{4,5}

Ortopedska bolnica (začetak 1908.)

Dr. Božidar Špišić (1879.–1957.), prvi hrvatski školovani ortoped, nakon usavršavanja u austrijskim i njemačkim klinikama u toj do tada u Hrvatskoj nepostojećoj struci, podnio je 1905. molbu Kr. zemaljskoj vladi za osnivanje ortopedskog odjela u jednoj od zagrebačkih bolnica. Budući da se vlada oglašila na tu molbu, on je vizionarski uvjeren u budućnost te mlade struke god. 1908. otvorio svoj privatni ortopedski zavod u Palmotićevoj 22, prvu ortopedsku ustanovu na slavonskome jugu. Zavod se sastojao od šest prostorija, i to za kirurško-ortopedske zahvate, za ortopedsku gimnastiku i fizikalnu terapiju, za rendgen, za ordinaciju i dvije bolesničke sobe. U njemu se provodilo konzervativno i operativno ortopedsko liječenje uz rehabilitacijske postupke. Dr. Špišiću pomagala je supruga Ema rođ. Crnadak koja je u Grazu izučila ortopedsku gimnastiku, postavši naš prvi fizioterapeut.

Izbijanjem I. svjetskog rata, kad je naglo porastao broj invalida, Špišić je 1. VI. 1915. u Bolnici Crvenog križa u podrumu Obrtne škole na Kazališnom trgu osnovao Ortopedski zavod za ratne ozljeđenike, a 11. III. 1916. u zgradi

Slika 2. Ratni vojni invalidi u Ortopedskoj bolnici
Figure 2. War invalids in Orthopedic Hospital

Građanske škole u tadašnjoj Marulićevoj ulici (danas zgrada Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta u Ulici Ante Kovačića) modernu ortopedsku bolnicu s 200 kreveta s ambulatorijem, kirurškom dvoranom, prostorijom za sadrenje, rendgenom, ljekarnom te fizikalnom terapijom. U suterenu te zgrade bile su ortopedske radionice za izradu ortopedskih cipela, proteza i ortopedskih aparata. Bolnici je pripadalo i 11 baraka smještenih na prostoru bivše ciglane (gdje su danas Arhitektonski, Građevinski i Geodetski fakulteti) u kojima je bila invalidska škola za izučavanje raznih zanata; ovdje se provodila kompleksna rehabilitacija invalida, koja je uključivala okupacijsku terapiju, profesionalnu rehabilitaciju, prekvalifikaciju, socijalnu skrb i pomoć pri zapošljavanju rehabilitiranih invalida. Internat škole mogao je primiti 700 invalida. Kad je zgrada u Marulićevoj ulici 1921. dodijeljena Medicinskom fakultetu za smještaj Očne i Neuropsihijatrijske klinike, Špišić Ortopedsku bolnicu seli u prostor Gradske ubožnice na Sv. Duhu, gdje osniva i Invalidski dom, i vodi ju do 1930. kad kao profesor Medicinskog fakulteta preuzima vodstvo novoosnovane Ortopedske klinike.^{6,7}

Lječilište Brestovac (otvoreno 22. V. 1909.)

Tuberkuloza je u Hrvatskoj tada bila ozbiljan socijalni i zdravstveni problem. Napose je kritično stanje bilo u gradu Zagrebu, gdje je od svih smrtnih slučajeva 25% otpadalo na tuberkulozu, a uzroci su bili nehygienički i iscrpljujući uvjeti rada, slabe materijalne prilike radništva koje se nedostatno hranilo i stanovalo u prenapučenim i vlažnim stanovima i šupama, skupoća liječničkih usluga. Na poticaj ravnatelja zagrebačke Okružne blagajne za osiguranje radnika Ivana Ancela i liječnika radničkog osiguranja pneumoftizeologa te novinara i književnika dr. Milivoja Dežmana, koji je u Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj proučio pitanja lječilišta protiv tuberkuloze, pokrenuta je 1902. akcija za izgradnju »pučkog lječilišta za sušičave«. Na čelu odbora za gradnju lječilišta bio je zagrebački gradonačelnik. dr. Milan Amruš, po struci liječnik. Odbor je na južnoj strani Medvednice izabrao Brestovac, lokaciju na 846 m nadmorske visine, okruženu šumom i bogatu izvorima pitke vode, a šestinski vlastelin grof Miroslav Kulmer, vlasnik šume na Medvednici, poklonio je za gradnju lječilišta 10 jutara zemljišta. Novac se prikupljao dobrovoljnim prilozima, priređivanjem lutrija, zabava, aukcijama umjetničkih djela. Gradnja je započela u proljeće 1907., prvi je paviljon tog lječilišta s 36 kreveta (arh. Aladár Baranyai i Slavko Benedik) otvoren 22.

Slika 3. Lječilište Brestovac za tuberkulozne
Figure 3. Sanatorium Brestovac for patients with tuberculosis

svibnja 1909., a drugi 1912; oba su paviljona spojena ležanicom. Kasnije su sagrađeni i drugi paviljoni tako da je lječilište između dvaju svjetskih ratova imalo 156 kreveta. Lječilište je imalo vlastiti vodovod te rasvjetu najprije acetylenkim plinom, a potom vlastitu električnu centralu, tako da je 1912. nabavljen i rendgenski uređaj. Do 1921. ravnatelj toga prvog radničkog sanatorija na području Austro-Ugarske i prvog lječilišta za tuberkulozu na slavenskom jugu bio je dr. Dežman.

Kako se broj oboljelih od tuberkuloze preventivnim cijepljenjem BCG-om i uporabom efikasnih antituberkulotika poslije II. svjetskog rata smanjivao, Bolnica za tuberkulozu na Brestovcu postala je izvor deficita te je 1967. zatvorena.^{8,9}

Sanatorij u Klaićevoj ulici (otvoren 1. IX. 1909.)

Na poticaj liječnika dr. Roka Jokovića, zubara dr. Eugena Radoa i arhitekta ing. Adolfa Ehrlicha konstituirano je 29. veljače 1908. dioničko društvo za podizanje sanatorija u Zagrebu. Društvo je okupilo 60-ak dioničara. Kupljeno je zemljište u tadašnjoj Jelisavinoj ulici 18 (danas Klaićeva 16) i prema nacrtima arh. Ignjata Fischera, koji je u tu svrhu pregledao sanatorije i bolnice u Grazu, Beču i Pragu te projektirao i eksterijer i interijer Sanatorija, pred ljeeto 1908. započela je gradnja te prve privatne hospitalne ustanove namijenjene bolesnicima većih zahtjeva i veće platne moći. Dana

Slika 4. Sanatorij u Klaićevoj ulici
Figure 4. Sanatorium for the affluent

1. rujna 1909. otvoren je Sanatorij, jedan od najljepših secesijskih objekata u Hrvatskoj. Bio je to dvokatni objekt potkovasta tlocrta, imao je 24 sobe (mnoge od njih s balkonom), operativni odjel i odjel za fizikalnu terapiju, bio je opremljen prema najsuvremenijim zahtjevima tadašnje medicinske znanosti. Bio je namijenjen liječenju svih bolesnika osim zaraznih i duševnih. Liječnici specijalisti dolazili su iz svojih matičnih bolnica, pregledavali, liječili i operirali svoje pacijente, a od stalnog osoblja tu je bio ravnatelj (dr. Joković) i kućni liječnik koji je dežurao i provodio odredbe liječnika specijalista, zatim 7 medicinskih sestara, dvoje masera i sluzinčad. Sanatorij je posjedovao ambulatorij, tri operacijske dvorane za aseptičke, septičke zahvate i malu kirurgiju, rađaonicu, laboratorij, endoskopiju, rendgen, mehanoterapiju, inhalaciju, hidroterapiju, vruć zrak, ljekovite kupke, električne kupke, fango (ljekoviti mulj), masažu, terasu za insolaciju. Tu su bili kuhinja, praonica, strojarnica i stanovi za osoblje. Vrt s parkom i šetnicama bio je okrenut prema Prilazu Gjura Deželića.

Poslije II. svjetskog rata Sanatorij je kao institucija ukinut, u zgradi je god. 1951. ustrojen Odjel dječje kirurgije, a 1952. osnovana Dječja bolnica sa 150 kreveta. Bolnica je uz pomoć UNICEF-a u tri navrata prigradivana (god. 1953., 1964. i 1987.; arh. Vladimir Turina, arh. Mladen Vodička) proširujući svoju djelatnost i mijenjajući ime: Centar za zaštitu majke i djeteta, Institut za zaštitu majki i djece, Klinika za dječje bolesti (s ustrojbenim jedinicama Klinika za pedijatriju, Klinika za dječju kirurgiju, 4 klinička zavoda i nekoliko službi).^{10,11}

Zemaljska bolnica (kamen-temeljac 30. XI. 1909.)

Glavni grad Zagreb nije imao zemaljsku, tj. državnu bolnicu. Ta je bolnica dođuše zamišljena još 1855. kad je u Zagrebu vladala epidemija kolere pa je državnim sredstvima prema nacrtima bečkoga graditelja Ludwiga Zettla izgrađena 1856.–59. velika zgrada Zemaljska bolnica s 200 kreveta, na kasnijem Kazališnom trgu tik uz samostan sestara milosrdnica (spojena hodnikom sa samostanom). No, ta reprezentativna zgrada nikad nije bila u punoj bolničkoj funkciji; god. 1869.–82. tu djeluje tvornica duhana, a 1882. pretvorena je u Sveučilište kojoj svrsi i danas služi.

Četvrt stoljeća kasnije Šalata je nađena kao idealno mjesto za zemaljsku bolnicu pa je prvi plan iz tog doba arh. Kune Waidmanna predvidio bolnicu od 300 kreveta sa 6 bolničkih paviljona te dva odvojena paviljona: jedan za ginekologiju i rodilište, drugi za zarazne bolesti. Zbog protivljenja bana Khuen-Héderváryja tek se nakon njegova odstupanja počelo ozbiljnije razmatrati to pitanje. Tako su 1905. započeli pregovori između zagrebačke gradske općine i Nadbiskupije o prodaji Šalate za potrebe buduće bolnice. Dana 31. siječnja 1907. sklopljen je kupoprodajni ugovor o prodaji zemljišta površine od 139.090 m², i to po znatno jeftinijoj cijeni od tržišne, što je zapravo bila nadbiskupijska donacija u humanitarne svrhe. Nacr. arh. Ignjata Fischera predviđao je paviljonski tip gradnje od 19 bolničkih i gospodarskih zgrada, pa se uočilo da će površina zemljišta biti premalena. K tome je bilo predviđeno da bolnica ima samo 600 kreveta (dok bi se u najboljem slučaju ona mogla proširiti na njih 1000), a već stara Zakladna bolnica na Jelačićevu trgu, za koju je predviđeno da se nakon izgradnje Zemaljske bolnice sruši, imala je 450 kreveta, pa se problem buduće Zemaljske bolnice ne bi riješio, pogotovo kad bi jednog dana Zemaljska bolnica poslužila i kliničkoj svrsi. Na-

Slika 5. Prijamna zgrada Zemaljske bolnice na Šalati
Figure 5. Reception building of the State Hospital

dalje, u Zemaljskoj bolnici uopće nije bio predviđen dječji odjel, u očnom je odjelu bio predviđen trahomski paviljon za samo 20 bolesnika, a napose su interna i kirurgija bile premalene. Nacrte je pokušao dotjerati arh. Dioniz Sunko.

Dana 14. srpnja 1908. ban Pavao Rauch sazvaio je konferenciju za izgradnju bolnice, na kojoj je dogovoren početak gradnje, no pripremni su se radovi silno odužili, pa je tek 30. studenoga 1909. položen kamen temeljac za prijamnu zgradu bolnice prema nacrtima arh. Ignjata Fischera (danas Šalata br. 11, tj. zgrada zavoda za anatomiju, farmakologiju i sudsku medicinu). Zgrada je brzo sagrađena, ali nažalost nije poslužila svrsi jer za gradnju ostalih bolesničkih zgrada nije bilo dovoljno sredstava, a javili su se i neki drugi problemi. Zbog toga je god. 1911. tadašnji ban Nikola Tomašić sazvaio konferenciju novih stručnjaka da se odluči hoće li se s gradnjom uopće nastaviti. Naš istaknuti geolog i paleontolog Dragutin Gorjanović Kramberger, otkrivač krapinskog pračovjeka, izjavio je da je čitava južna strana Šalate potencijalno klizište jer naslage šljunka i ilovače leže na vodonepropusnom laporu. Vrhovni je liječnik dr. Dragutin Reichwein ustvrdio da je Šalata neprikladna za bolnicu jer je stalno izložena vjetrovima koji bi mogli u grad raznositi klice bolesti. U vjerodostojnost pojedinih stručnjaka ne bi trebalo sumnjati, ali bilo je tu i političkih motiva. Od daljnje gradnje bolnice se odustalo, a nadbiskup dr. Antun Bauer dao je privolu da se već izgrađena prijamna zgrada prenamijeni u drugu humanitarnu, odgojno-obrazovnu svrhu, tj. za đački internat Muške učiteljske škole, dok se u susjedstvu, također prema nacrtima arh. Fischera, počela u ljeto 1911. graditi zgrada za tu školu (danas stara Dekanatska zgrada na Šalati br. 3). Sljedeće je godine namjena tih zgrada promijenjena: internatska je zgrada dodijeljena Plemićkomu konviktu, a školska zgrada gornjogradske klasičnoj i II. realnoj gimnaziji. Izbijanjem I. svjetskog rata obje te zgrade zaposjela je vojska, koja se njima koristila u bolničke svrhe.

Kad je krajem 1917. konačno otvoren Medicinski fakultet, ove dvije zgrade dodijeljene su Fakultetu. Početkom lipnja 1919. Hrvatska se vlada obratila nadbiskupu dr. Baueru dopisom u kojem navodi potrebu proširenja zemljišta za izgradnju zemaljske i kliničke bolnice na Šalati, pa je nadbiskup darovao Fakultetu još i zemljište na brijegu između Vončinine i Voćarske ulice.^{12,13}

Vojna bolnica na Kuniščaku (početak gradnje 1909.)

God. 1781. za bolnicu zagrebačkoga garnizona sagrađena je zgrada u Novoj Vesi br. 16, u kojoj je bolnica ostala do

1862. kad je preseljena u Vlašku ulicu 87 u adaptiranu zgradu topničke vojarnje. U zgradi u Novoj Vesi bila je smještena i domobranska vojna bolnica, no o njoj nema podrobnijih podataka.

Zagrebačko je hrvatsko-slavonsko VII. domobransko okružno zapovjedništvo god. 1908. naredilo da se na Kunišćaku podigne nova Domobranska četna bolnica br. 25, koja bi imala 84 postelje (80 za bolesne vojnike i 4 za časnike). Građevinskim programom određeno je da se izgrade odjeli *unutarnjih, vanjskih i priljepčivih bolesti, zatim odjel umobolnih i odjel bolesnih uznika, nadalje soba za operacije, soba za liječničko predočenje, laboratorij, upravne prostorije, ljekarna s podrumom, pohrana nosila, raskušiona, mrtvačnica sa sobom za sekcije i za postavu odra* te centralna kuhinja i 3 čajne kuhinje, sanitarne i pomoćne prostorije. Gradnja, povjerena građevnom poduzeću E. Eisner & A. Ehrlich, započela je god. 1909. a završena 1911. Bolnica je bila vlasništvo grada i pri otvorenju je imala 100 kreveta.

Poslije I. svjetskog rata bolnica je pripojena Stalnoj vojnoj bolnici IV. armijske oblasti u Vlaškoj, pa su na Kunišćaku smješteni kirurški i zarazni odjel te ljekarna. Kasnije je iz kirurškog odjela izdvojen otorinolaringološki odsjek, a osnovan je i očni odjel te odjel za »umobolne«. 30-ih godina 20. stoljeća razmišljalo se čak da se čitava vojna bolnica iz Vlaške preseli na Kunišćak, gdje bi se izgradio niz novih zgrada; plan je predviđao bolnicu sa 700 kreveta, no nikada nije ostvaren. Za vrijeme II. svjetskog rata bolnica nosi ime Andrije Pasaunca. Nakon rata na Kunišćaku je bio smješten I. kirurški odjel Vojne bolnice (abdominalna i torakalna kirurgija, urologija i ginekologija), dok je na Voćarskoj cesti smješten II. kirurški odjel (ortopedija, plastična kirurgija, odjel za koštano-zglobnu tuberkulozu). God. 1988. čitava se Vojna bolnica s lokacija na Kunišćaku, Vlaškoj i Voćarskoj ulici preseljava u novu zgradu u Svetošimunskoj ulici (danas Klinička bolnica Dubrava), dok se u kompleks Kunišćaka uselila sigurnosno-obavještajna služba.^{14,15}

Dobrovoljno društvo za spasavanje (osnovano 21. XII. 1909.)

Početkom 20. stoljeća oprema za pružanje hitne pomoći u Zagrebu sastojala se od jednih sanitetskih kola s konjskom vučom te po jednih ručnih kolica za prijenos nesrećenih u svakoj policijskoj postaji, gdje je bio i ormarić s najnužnijim lijekovima, zavojima i instrumentima, no nije bilo organizirane službe. Razvojem industrije događa se sve više nezgoda na poslu, povećanjem prometa raste broj cestovnih nezgoda, a neprilagođenost novim uvjetima života doseljenoj seoskog stanovništva utječe na porast pokušaja samoubojstava. Na poticaj Družbe »Braće Hrvatskoga Zmaja« održana je 16. listopada 1909. inicijativna skupština Dobrovoljnog društva za spasavanje, koje je konstituirano 21. prosinca iste godine po uzoru na bečki »Rettungsverein«. Nakon što su skupljena osnovna novčana sredstva, uređena sanitarna postaja i uvježbano osoblje, Društvo za spasavanje započelo je radom 1. kolovoza 1910. Sanitarna je postaja bila smještena u gradskim kućama u Savskoj cesti 1, pokraj vatrogasne brigade, sastojala se od prijavno-dojavne službe, prostorije za sanitarne pomoćnike i bolesničke sobe, a Društvo je imalo dvojna sanitetska kola s nosilima; šest konja zajednički su koristili i vatrogasci i Društvo već prema potrebi. U hitne intervencije na teren nije izlazio liječnik, već samo kočijaš i sanitarni pomoćnik, koji bi zviždaljkom upozoravao ostale sudionike prometa. Osnovna zadaća bila je pru-

Slika 6. Sanitetska kola Društva za spasavanje
Figure 6. Sanitary carriage of the First Aid Station

žanje prve pomoći nesrećenima na licu mjesta i prijevoz do najbliže bolnice. Konjska je vuča bila u uporabi do god. 1915. God. 1935. Društvo za spasavanje je preseljeno u baraku u Martičevoj 22. Tek god. 1950. Stanica za hitnu pomoć (kako se Društvo za spasavanje preimenovalo) počinje djelovati kao zdravstvena ustanova s liječnicima, primaljama i bolničarima. Ona se god. 1963. seli u novoizgrađeni prostor u Đorđićevoj ulici 26. razvivši se u Ustanovu za hitnu medicinsku pomoć modernog tipa sa stacionarom, reanimacijskim centrom, odjelom za akutnu toksikologiju, laboratorijem, nastavnim središtem za izobrazbu kadrova, dislociranim podstanicama, vozilom za hitne kardiološke intervencije i dr. God. 2007. počela se graditi peterokatna zgrada u Heinzelovoj 88. u kojoj će biti smješten i Centar za urgentna stanja grada Zagreba.^{6,17}

Zaključak

U samo tri godine (1907.–1909.) osnovan je u Zagrebu niz zdravstvenih ustanova, prevažnih ne samo za grad već i za čitavu Hrvatsku. Većina njih djeluje i danas, bilo pod drugim imenom bilo uklopljena u druge zdravstvene ustanove, ali s jednakom osnovnom funkcijom – pridonijeti zdravstvenom boljitku naših građana.

Bakteriološki zavod, osnovan 1907. kao privatni laboratorij dr. Ljudevita Gutschyja, kasnije podržavljen prerastao je u Epidemioološki zavod, koji je uključen u Školu narodnog zdravlja. Gradski dječji ambulatorij, prva socijalnomedicinska ustanova u Hrvatskoj otvorena 1908., bio je matica iz koje su izniknuli i drugi dječji dispanzeri na području grada Zagreba. Ortopedski zavod dr. Božidara Špišića, prva ortopedska ustanova u Hrvatskoj otvorena 1908., prerastao u respektabilnu ortopedsko-rehabilitacijsku ustanovu s invalidskom školom i ortopedskim radionicama, pretvoren je u ortopedski odjel današnje Opće bolnice »Sv. Duh«, no isto tako je poslužio kao idejna baza na kojoj je pod Špišićevim vodstvom izniknula Ortopedska klinika. Dobrovoljno društvo za spasavanje, konstituirano 1909., razvilo se od prijevozničke službe u modernu Ustanovu za hitnu medicinsku pomoć.

Sanatorij u Klaićevoj ulici, otvoren 1909., bio je više od 4 desetljeća ustanova gdje se njegovala vrhunska medicina tog vremena. Iako je kao institucija ukinut, njegova je zgrada uz daljnje prigradnje poslužila Klinici za dječje bolesti. Nasuprot tom elitnom lječilištu iste je godine osnovano

Lječilište Brestovac kao prvo radničko lječilište na slaven-skom jugu, no i ono je nakon gotovo 6 desetljeća djelovanja ukinuto. Domobranska vojna bolnica na Kuniščaku, koje je gradnja otpočela 1909. uključena je u središnju Vojnu bolnicu, koja je ukinuta god. 1991. Jedini projekt od navedenih, koji nije zaživio jest izgradnja Zemaljske bolnice na Šalati (kamen temeljac 1909.), koja je očigledno bila prevelik financijski zalogaj, ali pri realizaciji se umiješala i politika. Ideja zajedničke zemaljske i kliničke bolnice oživjela je nakon otvaranja Medicinskog fakulteta, no ni međunarodni natječaj raspisan god. 1930., na kojem je sudjelovalo 70 natječajnih radova, ni onaj iz god. 1941. nisu doveli do izgradnje zamišljenoga medicinskoga grada na Šalati.

Pratjenjem početka i razvitka navedenih zdravstvenih ustanova uočava se da su se mnoge borile s »porođajnim mukama«, napose u svezi s financijama i birokracijom. Sa strane vlasti nije bilo sluha za bakteriološki i ortopedski zavod, pa su ih i Gutschy i Špišić osnovali vlastitim sredstvima, dok je Sanatorij u Klaićevoj osnovan na privatnoj inicijativi imućnijih dioničara. Dobrovoljno društvo za spavanje, kako mu samo ime kaže, ovisilo je o dobrovoljnim priložima humanih ljudi, a sredstva su se namicala priređivanjem zabava, lutrija, aukcija slika i sl. baš kao i kod Lječilišta Brestovac, koje je izniknulo na darovanom zemljištu. To lječilište dugo vremena nije uspjelo dobiti građevnu dozvolu pod raznim izlikama: da će se izgradnjom lječilišta za tuberkulozne odvratiti izletnici na Sljeme, da će se građevnom mehanizacijom oštetiti sljemenska cesta, da lječilište ne će moći funkcionirati, jer će se teško koji liječnik odlučiti da dulje vremena boravi na tom »samotnom mjestu« i dr.

Osnivanjem navedenih zdravstvenih ustanova Zagreb se počeo pretvarati u moderno zdravstveno središte, u kojem će

za manje od jednog desetljeća (1917.) biti otvoren Medicinski fakultet s kliničkom bolnicom, snažan centar medicinskoga znanstvenog rada.

L I T E R A T U R A

1. Zagrebački leksikon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža-Masmedia; 2006.
2. *Berlot J.* Razvitak mikrobiologije i imunologije u Hrvatskoj do 1923. god. U: I. simpozij o historiji mikrobiologije i imunologije u Hrvatskoj do 1923. godine. Zagreb: JAZU; 1973, str. 31–45.
3. *Tomić-Karović K.* Ljudevit Gutschy. Zagreb: JAZU; 1973, str. 107–17.
4. *Švarc Ž.* Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu. Liječ Vjesn 1928; 50:723–27.
5. *Vinter Š.* Rad i organizacija dječjeg ambulatorija od god. 1908. do 1928. Liječ Vjesn 1928;50:758–68.
6. *Špišić B.* Kako pomažemo našim invalidima. Zagreb: Dionička tiskara; 1917.
7. *Anonimno.* Spomenica u povodu 50. obljetnice rada Katedre za ortopediju, 1922.–1972. Zagreb: Ortopedska klinika Medicinskog fakulteta; 1973.
8. Lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju. Lečilište Središnjeg Ureda za osiguranje radnika »Brestovac« kraj Zagreba, 1909–1934. Zagreb, 1934.
9. *Vučak I.* Brestovac. Liječ Nov 2003;3:43–5.
10. *Anonimno.* Sanatorij u Zagrebu. Zagreb; 1911.
11. *Bagarić M.* Sanatorij u Klaićevoj ulici u Zagrebu – djelo arhitekta Ignjata Fischera. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 2006;30:265–80.
12. *Dugački V.* Od biskupskog povrtnjaka do Medicinskog fakulteta. mef.hr 2007; 26:63–69.
13. *Bagarić M.* Arhitekt Ignjat Fischer – zdravstveni i školski objekti (magistarski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; 2006.
14. *Nick A.* Vojna bolnica u Zagrebu (Povodom stogodišnjice opstanka). Acta hist med pharm vet 1964; 4 (br. 1–2):76–101.
15. KBD. Klinička bolnica Dubrava. Zagreb, 2001;23–7.
16. *Dugački V.* Osnivanje i početak rada Dobrovoljnog društva za spavanje u Zagrebu. Medicinar 1974, 25:391–4.
17. *Anonimno.* Stanica za hitnu medicinsku pomoć Zagreb 1909–1989. Zagreb: Stanica za hitnu medicinsku pomoć Zagreb; 1989.